

Впровадження «українізації» у систему вищої освіти УСРР в 1920-х рр.

У статті на основі вивчення архівних документів й узагальнення наявних публікацій висвітлено діяльність Народного комісаріату освіти УСРР щодо реалізації політики «українізації» у вищих навчальних закладах в 1920-х рр. Проаналізовано законодавчу базу політики «українізації». Розглянуто особливості українізації навчально-виховного процесу вишів УСРР. Приділено увагу об'єктивним та суб'єктивним чинникам повільного впровадження українізації у вищих навчальних закладах. Простежено вплив урядової політики на розвиток системи вищої освіти УСРР.

Ключові слова: українізація, вищі навчальні заклади, Наркомос УСРР, декрети, постанови, об'єднання.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розбудова Української держави на сучасному етапі, інтеграція в європейський та світовий простір зумовлюють динамічні соціально-політичні перетворення в багатьох галузях суспільного життя нашої країни, особливо в освіті, з метою її демократизації, гуманізації, відповідності світовим стандартам. Саме освіта повинна забезпечити результати, які б відповідали цілям розвитку особистості й вимогам суспільства. На шляху реалізації основних напрямів розвитку освіти на початку ХХІ ст. доцільним є екскурс в історію з метою уникнення помилок, виявлення досягнень, інноваційного потенціалу сучасних реформ, збереження і примноження передових здобутків.

Аналіз досліджень і публікацій... Розбудова української загальноосвітньої та вищої школи в 1917-1920 рр. відображена у працях В.Даниленка, О.Завальнюка, В.Майбороди, Ю.Телячого та ін. Реформуванню шкільної системи освіти в Україні у 1919-1930 рр. приділено значну увагу в дослідженнях Л. Березівської, О. Мушки, О. Сухомлинської та ін. У публікаціях В. Лозицького, О. Рябченко, С. Сірополка та ін. розглянуто процес «українізації» як суспільства в цілому, так і освіти зокрема. Однак багато аспектів цієї проблеми на сьогоднішній день залишаються недостатньо розкритими.

Формулювання цілей статті... Метою нашої статті є висвітлення питань впровадження «українізації» у систему вищої освіти УСРР.

Виклад основного матеріалу... Період 1923-1927 рр. в історії нашої держави характеризується політикою «українізації», що здійснювалася ЦК КП(б)У й урядом УСРР з метою зміцнення радянської влади в Україні засобами поступок у вигляді запровадження української мови в школі, пресі й інших ділянках культурного життя, а також в адміністрації – як державної мови республіки, прийняття в члени партії та у виконавчу владу українців [17].

Найбільший вплив політика «українізації» мала на освіту, якій більшовики приділяли значну увагу. Перші заходи щодо українізації вищої школи почали впроваджуватися ще у 1920 р. після виходу постанови РНК УСРР «Про введення української мови в школах і радянських закладах» з метою забезпечення українському народові виховання і навчання його рідною мовою для більш повного розвитку національно-культурних форм його життя.

10 липня 1923 р. методком Головпрофосу затвердив положення №251 «Про введення викладання на українській мові по школах сільськогосподарської вертикалі» [8], згідно якого вводилося викладання українською мовою (лише деякі кафедри тимчасово залишалися російськомовними) в Київському, Кам'янець-Подільському сільськогосподарських інститутах, Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, Херсонському, Кам'янець-Подільському, Уманському, Сутиському сільськогосподарських технікумах. З 1919-1924 н.р. запроваджувалися обов'язкові курси української мови, української літератури та історії України у Харківському сільськогосподарському інституті та Дергачівському, Полтавському і Сумському технікумах. В інших інститутах і технікумах сільськогосподарської вертикалі пропонувалося в міру можливостей викладати предмети українською мовою [8].

Положенням «Про введення викладання на українській мові по педагогічній вертикалі» [9], затвердженому методкомом Головпрофосу 10 липня 1924 р., пропонувалося ввести викладання рідною мовою у Вінницькому, Кам'янець-Подільському, Херсонському, Полтавському, Харківському та Київському інститутах народної освіти на всіх факультетах, крім факультету професійної освіти, на яких заняття тимчасово проводилися російською мовою [9].

Із метою завершення прийнятих радянською владою заходів по забезпеченню українському народові виховання та навчання його рідною мовою РНК УСРР 27 липня 1923 р. прийняла декрет «Про заходи по українізації навчально-виховних і культурно-освітніх установ» [5]. У ньому зазначалося, що в найближчі два навчальні роки треба було завершити перехід на викладання українською мовою. Наркомосу доручили провести облік викладачів, які не володіли українською мовою і здійснити термінові заходи щодо її вивчення, а також розвернути широку діяльність по підготовці кадрів викладацького складу, які володіють українською мовою, для забезпечення як початкової, так і вищої школи українськими викладачами. При заміщенні вакантних посад пропонувалося надавати перевагу викладачам, які володіли українською мовою. Наркомос повинен був видати академічний словник і український переклад наукової термінології [5].

У 1923/24 н.р. Наркомос УСРР запроваджував викладання українською мовою на вищих педагогічних курсах, факультетах соціального виховання інститутів народної освіти, факультеті професійної освіти Київського інституту народної освіти, в сільськогосподарських навчальних закладах, профшколах, технікумах та інститутах, закладах соціально-економічної освіти з кооперації. З 1924/25 н.р. у вищезазначених навчальних закладах вводились вступні випробування на знання української мови. У медичних вишах викладання українською мовою запроваджували лише у Київському медичному інституті та в медичних школах, які обслуговували українськомовне населення. Вищі навчальні заклади художньої освіти переходили на українську мову викладання по мірі можливостей. У всіх без винятку закладах професійної освіти запроваджувалося вивчення української мови, відкривалися спеціальні курси українознавства [5, с.53].

Відповідно до постанови Колегії Наркомосу УСРР до 15 березня 1924 р. усім навчальним закладам професійної освіти зобов'язувалося заповнити і прислати анкету про хід українізації, зокрема щодо того, які предмети викладаються українською мовою, кількість викладачів та студентів, що володіють українською мовою, чи є можливість повного переходу на викладання українською мовою у 1924/25 н.р. [10].

Вищезазначеними нормативними актами уряд санкціонував піднесення статусу української мови. Однак кількість українських шкіл не задовольняла потреби населення. Потрібні були вчителі для викладання української мови в освітніх закладах, на підприємствах. Про це свідчить обіжник №41 від 20 лютого 1924 р., в якому пропонувалося здійснити такі заходи: «Взяти на облік усіх викладачів професійно-технічних навчальних закладів, які не володіють українською мовою і тих, хто вміє читати і писати по-українськи, але викладає російською мовою. [...] Викладачі педагогічних і сільськогосподарських закладів переходять на українську мову викладання в першу чергу» [2].

Для технічних вишів викладання українською мовою було не обов'язковим, однак і в них були помітні зрушення у справі підготовки кадрів української національної інтелігенції, успішно реалізовувались ідеї українізації. Так, у Київському політехнічному інституті питома вага студентів-українців постійно зростала і в 1924/25 н.р. досягла 45% [6].

У вересні-жовтні 1924 р. на підставі матеріалів про стан українізації було розроблено її орієнтовний план для всієї мережі вищих навчальних закладів. Пропонувалося скласти конкретні календарні плани українізації із зазначенням точних термінів переходу на українську мову викладання окремих дисциплін, ураховуючи підготовку викладачів. Протягом року після видання зазначеного обіжника всі вузи склали календарні плани, затверджені Укрпрофосвітою, і на їх основі розроблявся схематичний план українізації вишів.

Управління професійної освіти Наркомосу УСРР 12 червня 1925 р. видало обіжник «Про українізацію педперсоналу і студентів ІНО», в якому зазначалося, що «студентство [...] повинно влаштувати гуртки української мови. При кожному ІНО повинно бути консультаційне бюро живої української мови, що дає поради для вірного вживання української фразеології. Студентів, які не вміють читати, писати та говорити українською мовою, забороняється переводити на старші курси (за відповідальністю ректора). [...] на вільні вакансії закликати лише тих ректорів, що володіють українською мовою. Найголовнішу увагу звертати на придбання наукової та художньої літератури» [13]. Кожного триместру інституту народної освіти повинні були сповіщати НКО про хід українізації.

До 1 листопада 1925 р. усі установи профосвіти були зобов'язані подати дані в справі українізації, вказавши причини викладання навчальних дисциплін російською мовою, серед яких були брак українських підручників, незнання української мови, небажання слухачів та ін. [1].

Повний перехід на викладання українською мовою у всіх вищих навчальних закладах за всіма дисциплінами передбачався у 1930/31 н.р. Щоб не допустити зриву державного плану, правліннями інститутів розроблялися заходи щодо українізації, результати яких обов'язково перевірялися. Державним планом передбачалося введення на перших курсах вивчення

української мови для тих студентів, які не знають її в обсязі програми, встановленої для вузів (так званий укрлікнеп). Він вводився по 4 години на тиждень за рахунок годин інших дисциплін. Для всіх студентів випуску 1925/26 н.р. було встановлено обов'язковий іспит в обсязі вузівського мінімуму перед спеціальною комісією. Без його складання ніхто із випускників не мав права отримати свідоцтво про закінчення інституту [14]. Але, незважаючи на це, частина навчальних закладів все ж таки випускала своїх студентів без іспитів. Наприклад, Київська окружна інспектура народної освіти зазначала, що у таких вузах, як ІНО, інститут ім.М.Лисенка, електротехнікум, усі залізничні технікуми, вечірній технікум, курси сходознавства та юридичні ніколи таких іспитів не проводили. А випускники будівельного технікуму, хоч і складали їх, при вступі на роботу виявляли цілковите незнання української мови [20].

Планом українізації системи вищої освіти передбачалося також проведення студентами практики в установах профосу українською мовою, у зв'язку з чим викладачі методичних дисциплін повинні були давати їм належні інструкції українською мовою. Правління стимулювало заснування та розвиток спеціальних гуртків серед студентів, а студентські літературні організації повинні були систематично влаштовувати прилюдні літературні вечори. Діловодство у вузах також повинно було вестись українською мовою [19].

23 вересня 1926 р. був виданий об'єднаний №51498 «Про порядок іспитів з української мови для тих осіб, що їх призначається на посади викладачів у вузах» [12]. На початку навчального року у присутності комісії, до складу якої входили декан, представники окружної комісії у справах українізації та правління вузу, викладачам пропонувалося провести українською мовою так звану «зразкову працю з студентами» (лекцію, бесіду, практичні роботи тощо). Якщо іспит виявив недостатній рівень володіння українською мовою, його можна було перенести на інший термін, але не пізніше 1 лютого 1927 р. Затвердження на посаду викладача відбувалося, коли він «виявляв достатню підготовку до ведення праці українською мовою» [12].

Відповідно до проведеної раніше роботи в напрямі українізації та ступеня підготовленості викладачів, усі школи профосу поділялися на дві групи: навчальні заклади першої групи переходили на викладання українською мовою усіх предметів з 1926/27 н.р., другої групи – з 1927/28 н.р. Викладачі, які не володіли українською мовою, бралися на облік, де детально вказувалися причини неможливості викладання українською мовою і повідомлялося про це Наркомос УСРР до 15 липня 1926 р. [14].

З початком 1926/27 н.р. у плані проведення українізації сталися деякі зміни. При прийомі до вузів усі абітурієнти здавали іспити з української мови, тому у навчальні плани не було внесено спецкурс для укрлікнепу. Ті ж студенти, які приймалися як виняток, без іспиту, зараховувалися умовно, поки не складуть його. А недостатнє знання української мови вони зобов'язані були поповнювати самостійно, відвідуючи індивідуальні та гурткові заняття [21, арк.174]. З цього ж навчального року знання української мови стало обов'язковим не для всіх студентів – від випускних іспитів з даного предмета звільнялися студенти соціально-історичних відділів факультетів [21, арк.173]. З 1925/26 н.р. вищезазначені відділи почали комплектуватися виключно з комуністів [18, арк.6], причому взагалі серед членів КП(б)У сфера вживання української мови практично не розширювалася. Сучасний дослідник В.Лозицький наводить такі дані: «Із 1898 відповідальних партійних працівників, які були обстежені на знання української мови, лише 345 вважали себе українцями і володіли мовою» [7]. О.Шумський з цього приводу говорив, що «темп українізації нашої партії є темп чумацького обозу порівняно з експресом розвитку української культури» [4, с.258]. Не кращим було становище і серед працівників Наркомосу. Проведені серед них перевірки на знання української мови (у липні, листопаді 1928 р. та у квітні 1929 р.) показали, що співробітники НКО засвоїли її незадовільно і більшість із них української мови не знали [20, арк.21]. Таке становище, звичайно, негативно впливало на весь хід українізації, а розпорядження Наркомосу УСРР про звільнення студентів-комуністів соціально-історичних відділів від іспитів з української мови було одним із перших проявів поступового згорання процесу українізації системи вищої освіти [16].

Політика «українізації» справила значний вплив на розвиток національної освіти. Вона збігалась у часі з розгортанням більшовиками так званої «культурної революції», одним із головних напрямів якої була ліквідація неписьменності. Якщо до революції 1917 р. в Україні взагалі не було українських шкіл, то наприкінці 1920-х рр. 97% українських дітей навчалися рідною мовою, частка вищих навчальних закладів з українською мовою викладання зростає з 19,5% у 1923 р. до 69% у 1929 р. [11]. Однак, як свідчать архівні джерела, українізація вузів йшла повільно. Більшість із них у зазначені терміни не вкладалися, особливо це стосувалося медичних вузів. Так, Харківський медичний інститут на 1927/28 н.р. було українізовано лише на 9,7%, а фармацевтичний технікум – на 2,6% [22, арк.305]. Серед вузів сільськогосподарського напрямку не вкладалися у зазначені терміни Харківський сільськогосподарський, геодезичний та ветеринарний

інститути, з технікумів – Дергачівський зоотехнічний. Відкладалася на рік українізація вузів соціально-економічного напрямку – Харківського інституту народного господарства та Київського торгово-промислового технікуму. Це ж саме стосувалося художніх вузів. Деякі кращими були справи серед педагогічних вузів. На початок 1927-1928 н.р. повністю було українізовано 43 педтехнікуми та 2 інститути народної освіти. Із 605 викладачів педтехнікумів вели заняття українською мовою 90%, а з 658 викладачів ІНО – 75% [22, арк.305]. Повністю українізувалися Херсонський та Миколаївський ІНО, Київський було українізовано на 94%, Чернігівський – на 91,7%, Ніжинський – на 86,2%, Харківський – на 74,4%, Одеський – на 62,2%, Луганський – на 50%, Дніпропетровський – на 46,6% [22, арк. 304].

Хід українізації, як зазначає О. Рябченко, гальмували як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. По-перше, нерозробленість наукової термінології та номенклатури. Для української наукової мови того часу характерним було вживання одночасно кількох номенклатурних систем. У деяких галузях науки (наприклад, хімія) для однієї речовини застосовувалось 5 назв, які можна було зустріти у виданнях. По-друге, не вистачало підручників і термінологічних словників. Траплялося, що викладачі, які читали лекції українською мовою, користувались російською термінологією. Факультети соціального виховання інститутів народної освіти у 1927/28 н.р. були забезпечені підручниками на 50%, а факультети професійної освіти – на 20%. Медичні, сільськогосподарські та інші інститути – на 25%. І лише педагогічні технікуми були забезпечені українськими підручниками на 60% [22, арк.304].

Крім об'єктивних, на уповільнення темпів українізації впливали і суб'єктивні причини: неухвалене ставлення керівництва окремих вузів до вказівок Наркомосу УСРР, а це, у свою чергу, пояснювалося відсутністю контролю за розпорядженнями та небажанням викладачів. У серпні 1928 р. на засіданні окружної комісії у справах українізації Одещини розглядалося питання українізації Одеського інституту народного господарства, де українською мовою викладали фактично два викладачі. Також відмічалось, що ставлення до українізації зі сторони деяких професорів було навіть ворожим [22, арк.151].

Народний комісар освіти О.Шумський (1924-1927рр.) наголошував, що поняття «українізація» означає вивчення української мови, відродження культури, не слід вбачати в цьому «перетворення будь-кого в українську національність» [2, с.291]. Його діяльність в цьому напрямі була досить плідною і спочатку не викликала заперечень. Та в 1927 р. О.Шумського було звільнено з посади за національний ухил. З 1932-1933 рр. була остаточно припинена українізація в усіх сферах суспільного життя. У телеграмі Й.Сталіна ЦК КП(б) України (1933 р.) йдеться про згортання українізації. Російська мова, згідно з партійними та урядовими документами, набула статусу державної мови та мови інтернаціонального і патріотичного єднання народів СРСР.

Висновки... В цілому можна стверджувати, що політика «українізації», як свідчить аналіз різноманітних джерел, досягла певних успіхів. Важливою складовою частиною українізації вищої освіти стало впровадження української мови в навчальний процес технікумів та інститутів, збільшення кількості студентів-українців у навчальних закладах, видання українськомовних підручників, посібників та ін. Незважаючи на короткочасність проведення і ряд недоліків, вона мала позитивний вплив на розвиток національної системи вищої освіти, створення нових кадрів української інтелігенції. Українізація була згорнута вищим партійним керівництвом СРСР на чолі з Й.Сталіним в контексті боротьби з націоналізмом в Україні та інших союзних республіках. Однак й до сьогодні залишаються малодослідженими ряд аспектів з її впровадження, трансформації історичного досвіду в систему освіти України на сучасному етапі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Анкета у справі українізації викладання по установах профосвіти // Бюлетень Нарком освіти. – 1925. – Ч. 11. – С. 34–35.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підруч. / Л. В. Артемова – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
3. Во исполненіе постановления ВУЦИК'а и СНК УССР от 1-го августа 1923 г. «О мерах обеспечения равноправия языков и о содействии развитию украинского языка» // Бюлетень Українського комітета професійного і спеціального образования. – 1924. – №1(январь-февраль). – С. 43–44.
4. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький – К. : Либідь, 1991. – 344 с.
5. Декрет Совета Народных Комиссаров УССР «О мерах по украинизации учебно-воспитательных и культурно-просветительных учреждений» // Бюлетень українського головного комітета професійно-технічного і спеціально-наукового образования. – 1923. – № 7–8. – С. 52–54.
6. КПП в період громадянської війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kpi.ua> (дата звернення 14.03.2013 р.).
7. Лозицький В. С. Політика українізації в 20-х-30-х роках: історія, проблеми, уроки / В. С. Лозицький // Український історичний журнал. – 1989. – № 3. – С. 46–55.

8. О введении преподавания на украинском языке по школах с.-х. вертикали // Бюлетень українського головного комітета професійно-технічного і спеціально-научного освіти. – 1923. – № 7–8. – С. 55–56.
9. О введении преподавания на украинском языке по пед. вертикали // Бюлетень українського головного комітета професійно-технічного і спеціально-научного освіти. – 1923. – № 7–8 – С. 56.
10. О ходе украинизации учебных заведений // Бюлетень Українського головного комітета професійно-технічного і спеціально-научного освіти. – 1923. – № 11–12 – С. 21.
11. Політика «українізації»: форма і зміст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/knigi/istoriya-ukraini-zaruba-vaskovskij/politika-ukra> (дата звернення 10.03.2013 р.).
12. Про порядок іспитів з української мови для тих осіб, що їх призначається на посади викладачів у вузах // Бюлетень Наркомосвіти. – 1926. – № 12(30). – С. 30.
13. Про українізацію педперсоналу і студентів ІНО // Там само. – 1925. – № 6(11). – С. 71.
14. Про українізацію профшкіл // Там само. – 1926. – № 8(26). – С. 48.
15. Про хиби в роботі у справі українізації // Там само. – 1925. – № 10(15). – С. 23.
16. Рябченко О. Л. Українізація вищої школи в Україні у 1920-х – на початку 30-х років / О. Л. Рябченко // Вісник Харківського університету: Історія. – 1997. – Вип. 29. – № 396. – С. 145–150.
17. Українізація 1920-х-30 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 14.03.2013 р.).
18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567 Матеріали про стан та роботу інститутів народної освіти України (протоколи, звіти, доповіді, доповідні записки, учбові плани, програми, кошториси), Т.2. (12 червня – 22 жовтня 1925 р.), 1114 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 419 Протоколи засідань правління Харківського інституту народної освіти і матеріали до них. Листування з Полтавським та Харківськими інститутами народної освіти про організацію і проведення курсів по перепідготовці і підвищення кваліфікації учителів, внесення змін в учбові плани інститутів, прийом та затвердження професорсько-викладацького складу Харківського ІНО (4 січня – 4 лютого 1926 р.), 50 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 10840 Постанови ВУЦВКу і РНК УСРР про організацію районних і міських комісій українізації, виписи з протоколів ВУЦВКу, обіжники та листування з інспектурами народної освіти, центральними курсами українізації та ЦК КП(б)У про стан українізації народної освіти на Україні (20 листопада 1926 р. – 2 квітня 1930 р.), 94 арк.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 10842 Матеріали про українізацію учбових та наукових установ УСРР (постанови, протоколи, виписи з протоколів, обіжники, доповідні записки, відомості, листування) (25 липня 1926 – 25 серпня 1927), 484 арк.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 10843 Матеріали про проведення українізації вузів України (протоколи, виписи з протоколів, обіжники, доповідні записки, відомості, списки, методичні вказівки, листування), (4 травня 1927 – 2 листопада 1928), 459 арк.

Анотація

М.В.Мазуренко

Внедрение «украинизации» в систему высшего образования УССР в 1920-х гг.

В статье на основании изучения архивных документов и обобщения имеющихся публикаций отражено деятельность Народного комиссариата просвещения УССР относительно реализации политики «украинизации» в высших учебных заведениях в 1920-х гг. Проанализировано законодательную базу политики «украинизации». Рассмотрены особенности украинизации учебно-воспитательного процесса вузов УССР. Уделено внимание объективным и субъективным факторам медленного внедрения украинизации в высших учебных заведениях. Прослежено влияние правительственной политики на развитие системы высшего образования УССР.

Ключевые слова: украинизация, высшие учебные заведения, Наркомос УССР, декреты, постановления, циркуляры.

Summary

M.V.Mazurenok

Introduction of «Ukrainization» in the Higher Education System in the USSR of the 1920-s

The activities of People's Commissariat of Ukrainian Social Soviet Republic for introduction the policy of «Ukrainization» in higher education in 1920 are highlighted. The legislative base of «Ukrainization» policy is analysed. The features of Ukrainization in educational process in the USSR's higher educational establishments are observed. Attention is paid to the objective and subjective factors of slow introduction of ukrainization in higher education. The impact of government policy on the development of the higher education system in USSR is investigated.

Key words: Ukrainization, higher educational establishments, People's Commissariat of Ukrainian Social Soviet Republic, decrees, decisions, circulars.

Дата надходження статті: «26» березня 2013 р.